

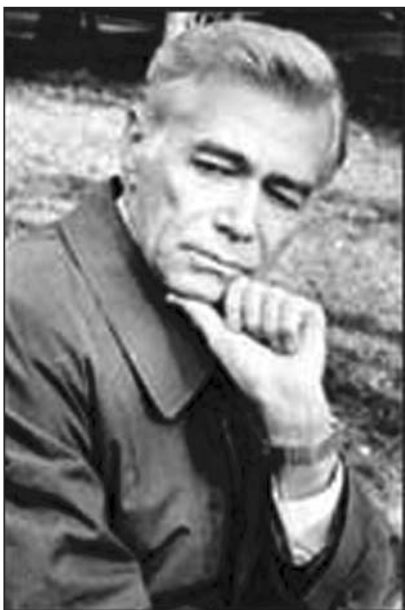

Кирилові і Мефодію (? - 885), які переклали на церковно-слов'янську мову релігійно-церковні тексти, сприяючи поширенню писемності та освіти серед слов'ян, присвячено дуже багато філателістичного матеріалу (марок, конвертів) насамперед Болгарії, а також Чехословаччини, сучасної Словаччини, Югославії, Греції, Австрії, Ватикану.

Запровадження християнства в Київській Русі супроводжувалося необхідністю формування широкого загалу священослужителів, проповідників, які не тільки користувалися привнесеними на Русь текстами, але й творили самі. При монастирях поступово створюються школи.

Тисячоліття хрещення Руси-України було відзначено засобами філателії 1988 року дуже широко. Два конверти з оригінальними марками випустила Пошта СРСР. Пам'ятковими штемпелями цей ювілей було відзначено в п'яти

Українська наука і освіта в дзеркалі філателії

Любомир Пиріг
доктор мед. наук,
академік АМН України,
член-кореспондент
НАН України,
зав. кафедри нефрології
Національної медичної
академії післядипломної
освіти ім. П.Л. Шупика,
м. Київ

Філателія про зародження і розвиток української писемності, освіти та науки

Впровадження писемності у наших далеких предків пов'язують з іменами слов'янських просвітителів *Кирила* і *Мефодія*, а її поширення в Київській Русі із запровадженням християнства 988 року. Є свідчення, правда, одного із просвітителів місіонера і філософа *Костянтина* (820/27-869), в чернечому сані *Кирила* (від його імені походить назва нашого письма — кирилиця), що перебуваючи в Кримському місті Херсонесі він бачив Псалтир і Євангеліє “руськими письментами писані”.

містах США, у Франції (Париж, Мелан), у Відні. В пам'ять про цю подію по три марки випущено в Канаді, у Ватикані. В Мюнхені відбулася філателістична виставка, присвячена ювілеєві (штемпель датовано 24.08.1988). “1020-річчя хрещення Руси-України (напис на конверті та у візерунку пам'яткового штемпеля, Київ, 26.07.2008) відзначено Поштою України випуском конверта з оригінальною маркою із зображенням Київського пам'ятника кн. *Володимиру Святому*. Окремо ж кн. *Володимиру* також присвячено нема-

ло філателістичних випусків, головним чином із зображенням київського пам'ятника (вперше на марці УНР 1920 року). Безпосередньо йому присвячено поштовий блок України 2000 року.

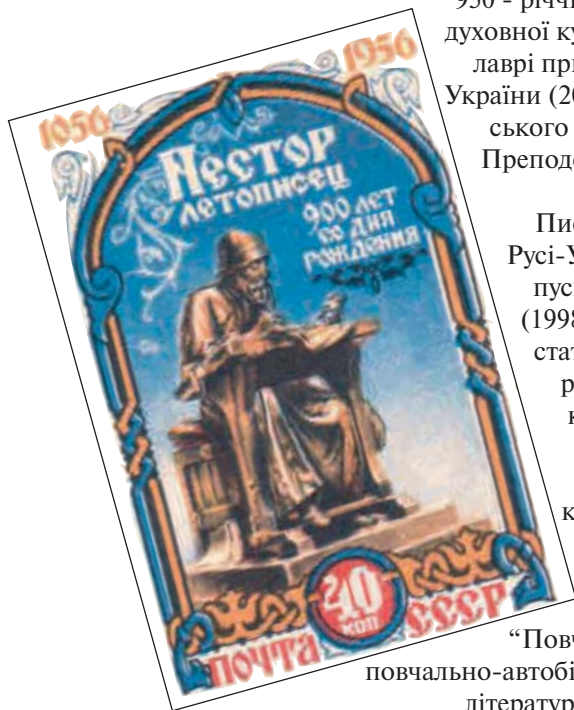
Найдавнішою датованою писемною пам'яткою Київської Русі є “Остромирове євангеліє”, переписане у 1056–1057 рр. із староболгарського оригіналу дияконом Григорієм в Києві. На купоні до марки Пошти СРСР 1991 року, присвяченої цій пам'ятці, — фрагмент із “Руської правди”, зводу законів, започаткованого *Ярославом Мудрим*, оригінал якої втрачено, натомість збереглося понад 100 її списків з XIII–XIV ст. у трьох редакціях (короткій, широкій і середній). Постаць Ярослава Мудрого (бл. 978–1054) — на блоці Пошти України 1999 року, портрет на поштовій марці Росії (2003). Цей князь був високоосвіченою людиною, дбав про освіту і культуру свого народу, заснував при спорудженому ним Софійському соборі школу і бібліотеку. За його ініціативою почалася в Києві активна праця над перекладами з грецьких та інших книг на церковно-слов'янську.

Поруч з постаттю Ярослава Мудрого на згаданому блоці — постаць митрополита Києво-Печерської Лаври, автора “Слова про закон і благодать” та Найдавнішого літопису (1037) *Іларіона* (поч. XI ст.–1088), соратника князя в його просвітницькій діяльності.

Повага до особистості Ярослава Мудрого утверджена заснуванням відзнаки Президента “Орден князя Ярослава Мудрого”, зображеного на поштовому блоці 1997 року.

З пером в руці зображено на марці Пошти України (1993) давньоруського лікаря *Аганіта Печерського* (? – 1095), ім'я якого часто згадується в Києво-Печерському Патерику.

У стінах Києво-Печерського монастиря ченцем *Нестором* (? – після 1113) була написана “Повість врем'яних літ”, найвидатніша пам'ятка літописання Київської Русі. Йому присвячено дві поштові марки СРСР (1956) із зображенням скульптури літописця, створеної *М. Антокольським*, конверт з оригінальною маркою України (2001), листівку Пошти Росії (1993) із фрагментом скульптури *М. Антокольського*, портрет якого (голова) у візерунку марки цієї листівки.

950 - річчю осередка давньоукраїнської духовної культури, Києво-Печерській лаврі присвячено поштовий блок України (2001) із зображенням Успенського собору лаври і постатей Преподобних *Феодосія* і *Антонія Печерських*.

Писемні здобутки X–XI ст. Русі-України відзначено випуском поштової марки (1998) із зображенням постаті літописця — “1000 років літописанню і книжковій справі в Україні”.

Гідним продовжувачем державотворення і просвітницької діяльності Ярослава Мудрого був князь *Володимир Мономах* (1053–1125), пам'ять якого вшановано випуском поштового блоку 2003 року. Цього ж року портрет князя на поштовій марці Росії. Його “Повчання дітям” (бл. 1117) — твір повчально-автобіографічного характеру, високої літературної вартості.

Відомим релігійним діячем, автором численних церковних проповідей, молитов був *Кирило Туровський* (1130–1181), що народився в Турові (Турово-Пинське князівство) і тривалий час був турівським єпископом. Тексти його творів зберегли популярність до кінця XVI ст., були відомі в Україні, Білорусі, Московії, Сербії. Йому присвячена поштова марка Білорусі 1996 року.

1957-го року вперше надійшла в обіг поштова марка, присвячена давньоруському епосові “Слово о полку Ігоревім”, щодо авторства якого тривають суперечки серед істориків, літературознавців. Марка Пошти СРСР 1975 року була присвячена 175-літтю першого видання поеми після відкриття її рукопису в бібліотеці Спасо-Преображенського монастиря в Ярославлі.

800-ліття створення “Слова” відзначено випуском поштової марки СРСР 1985 року, яку було визнано найкращою маркою року країн Європи. Про місце, де зберігся рукопис “Слова” (Спасо-Преображенський монастир) нагадала поштова листівка СРСР (1984).

Княжі міжусобиці й особливо монгольська навала припинили розвиток великих культурних надбань Київської Русі. На українських землях відродження писемності починається з XVI-го століття із запровадженням і розвитком друку. Але ще до того, 1491 року в Кракові, в друкарні *Швайпольта Фіоля* було надруковано кирилицею “Октоїх” та “Часословець”. Крім цих книг, тут були надруковані кирилицею “Тріодь пісню” і “Тріодь цвітну”. Книги призначалися краківській руській православній громаді, а можливо й усій Перемишльській єпископії. Видання Ш. Фіоля сприяли поширенню кириличного шрифту у всій Східній Європі, вони були багаті елементами живої української мови (післямови до них були україномовні). Відома версія історика, глибокого знавця давньої української книги професора *Ярослава Ісаєвича*, що Ш. Фіоль був закарпатським українцем Святославом Фіолем. *І. Огієнко* припускав, що Ш. Фіоль був німцем, походив з Нойштадту у Франконії. Рід Фіолів переселився до Польщі (Люблін, Краків), в місцевість, де того часу жило багато українців, від яких Швайпольт міг засвоїти українську мову.

Про справжнє історичне “500-річчя українського друкованого слова” нагадала поштова марка України 1994 року.

Не був пов'язаний з Україною ні місцем народження, ні діяльністю білоруський друкар *Франциск Скорина* (Скариня) (1490?-1551?). Видані в його друкарні в Празі (1517-1519), у Вільні церковно-слов'янською мовою “Псалтир”, “Біблія руска”, пізніше — “Апостол” (1525) з його передмовами, післямовами були у вигляді списків, пристосованих до місцевих мовних особливостей, відомими в XVI ст. і в Україні. Вважають, що ці друки могли мати вплив на шрифт “Острозької Біблії”. Пам'ять про 500-річчя народження Фр. Скорини було вшановано поштовою маркою і конвертом СРСР та пам'ятковим штемпелем (Мінськ, 05.09.1990).

Ще один білоруський культурний діяч XVI ст. *Симон Будний* (1530-1593) не мав прямого відношення до подій і культури України. Але у передмові до виданого ним у 1562 році кальвіністського “Катехізису” тодішньою білоруською мовою він наголошував, як вказано в “УРЕ” (1960), і на красі української мови. Йому присвячена поштова марка Білорусі 1993 року.

Василь-Костянтин Острозький (1527-1608), будучи свого часу видатним політиком, одним із найзаможніших магнатів Речі Посполитої (Польщі), має великі заслуги на ниві культурно-просвітницької діяльності. Він був засновником шкіл у Турові, Володимирі-Волинському, Острозі, Острозької друкарні (1577), згуртував біля себе видатних на той час діячів культури. Колишня Острозька школа на сьогодні відродилася як Національний університет “Острозька академія”, що показано поштовим конвертом України (2003), на якому побіч фасаду Академії в овалах бачимо

портрети *К. Острозького* та його племінниці *Галшки Острозької*. Її особиста доля склалася дуже трагічно. У 1579 році вона виділила “шість тисяч грошей лічби литовської” на заснування і підтримку “шпиталю та академії Острозької”. Через три роки (1582) у 43-річному віці навечно покинула земний світ. Портрет *К. Острозького* —

на поштовому блоці

Білорусі (2008),

на полях якого

— дуже інфор-

мативний

текст про його

біографію і діяль-

ність. На купоні біля

марки відтворена сторінка

“Острозької Біблії”, яку бачимо

й на поштовому конверті України

(2006) з оригінальною маркою і пам'ят-

ковим штемпелем до 425-річчя її виходу у

світ (Острог, 12-13.10.2006). Постаць князя

К. Острозького-полководця — на одній з марок

(2005) серії “Історія українського війська”, присвяченій розгрому московського війська під Оршею (1512). У 1969 р. непоштовий конверт з портретом *К. Острозького* видало товариство “Волинь” у Вінніпегу (Канада).

З метою вшанування і продовження традицій Острозьких у 1909 році було створено Братство імені князів Острозьких, 100-річчя якого відзначено поштовим конвертом України (2009).

Запровадження й розвиток друкарства на теренах України пов'язані з ім'ям *Івана Федорова* (Федоровича) (бл.1540-1583, Львів). Не витримавши переслідувань і цькувань у Москві, він переїжджає до Заблудова (Північне Підляшшя), після 1572 року організовує друкарську справу в Україні (Львів, Острог). 1574 року у Львові випускає друком друге видання “Апостола” і “Буквар”, 1581 року в Острозі — вищезгадану “Острозьку Біблію”.

Перші дві марки Пошти СРСР, присвячені *І. Федорову* (350-річчя з дня смерті) із зображенням його пам'ятника в Москві (1909 р., скульптор *С. Волнухін*), надійшли в обіг 1934 року. Знову дві марки до 400-річчя

книгодрукування в Росії з'явилися 1964 року, хоча ця ювілейна дата ("400 лет со дня основания 1-ой типографии в России") штемпелями чорного кольору (Москва, поштамт) і червоного (Міжнародний поштамт, Москва) була відзначена 19.04.1963 року. Марка Пошти СРСР 1974 року - "400 лет первому русскому печатному Букварю" який І. Федоров надрукував не в Росії, а у Львові. Цього ж року видано конверт "К 400-летию издания первых печатных книг на Украине" із зображенням московського пам'ятника І. Федорову з підписом під ним: "Ивану Федорову, основоположнику книгопечатания в России и на Украине". У Львові (15-28.11.1974) цей конверт, а також два конверти місцевого випуску з портретом І. Федорова і зображенням будівлі Українського поліграфічного інституту ім. І. Федорова погашувалися відповідним україномовним штемпелем.

У 1983 році надійшла в обіг поштова марка зі стилізованим під стародавню гравюру портретом І. Федорова у зв'язку з 420-літтям виходу в світ першої російської друкованої книги ("Апостол") і 400-літтям його смерті. Цього ж року видано конверт із зображенням пам'ятника І. Федорову у Львові (скульпт. В. Борисенко, В. Подольський, арх. О. Консулов) із задіянням (15.12.1983) пам'яткового штемпеля

"Русский первопечатник Иван Федоров". Львівський пам'ятник І. Федорову ілюстративно відтворений на поштовій листівці 1980 року та серед ілюстрацій сувенірної листівки 1982 року.

Пошта України відзначила 425-річчя заснування першої друкарні у Львові випуском конверта з оригінальною маркою (герби м. Львова й І. Федорова) з портретом першодрукаря і пам'ятковим штемпелем (Львів, 26.02.1998).

Цим же штемпелем погашувався немаркований конверт ("Дивосвіт") із зображенням початкової сторінки львівського "Апостола" (1574) і (на зворотній сторінці) широким викладом діяльності І. Федорова та розвитку книгодрукування у Львові (Р. Коритко).

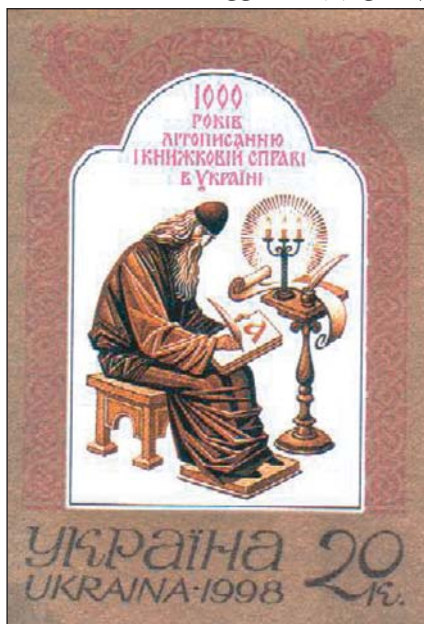
У 2008 році Пошта України видала конверт до 430-річчя виходу у світ "Букваря" І. Федорова 1578 року, що підтверджено пам'ятковим штемпелем — Острог, 01.09.2008.

У всі часи видатним українцям доводилося здобувати освіту, працювати й поза Україною. Філателія віддала належне одному з них — *Юрію Котермаку-Дрогобичу* (1450-1494), професорові Болонського університету (Італія), професорові медичного факультету Краківського університету. Його скульптурний портрет (фрагмент пам'ятника в м. Дрогобичі, скульпт. *Теодозія Бриж*) — на конверті СРСР 1990 року. 500-річчя смерті вченого вшановано пам'ятковим штемпелем (Дрогобич, 04.02.1994), а 2000 року Пошта України випустила марку з його портретом (Перший день — Дрогобич, 13.09.2000).

Однією зі спроб наблизити релігійні тексти до народу було рукописне "Пересопницьке Євангеліє", писане в 1556-61 рр. в с. Двірці (Львівщина) й монастирі Богородиці в

Пересопниці (Волинь) сином протопопа *Михайлом Васильовичем* із Сянока й архимандритом *Григорієм*. "Євангеліє" було знайдено 1837 року *О. Бодянським* (конв. 2008). Переклад характерний рисами західно-бойківських, волинських говірок з вкрапленнями полонізмів. У 2000 році Україна вшанувала цю історико-писемну пам'ятку виданням великого поштового блоку.

Силами священнослужителів освіти, книгодрукування в Україні XVI-XVII сторіч набувають поширення. У 1602 році в Стратині (Стратині) біля Рогатина на сучасній Івано-Франківщині зусиллями львівського єпископа (1569-1607) *Гедєона Балабана* (1530-1607) відкривається друкарня, що

засвідчив конверт Пошти України 2002 року і пам'ятковий штемпель (Стратин, 16.11.2002). Гедеон Балабан дбав про розвиток шкільництва, видавав церковні книги, включаючи власне “Учительное Євангеліє”.

Стратинську друкарню згодом придбав галичанин *Єлисей Плетенецький* (1554-1624), архімандрит Ліщинського монастиря на Пинщині, потім Києво-Печерської лаври. Після Стратина організував друкарню в Радомишлі. У 1616-1624 роках видав 11 книг, підручників переважно релігійного змісту. Активно допомагав братським школам. Портрет просвітителя — на конверті Пошти України 2003 року.

У 1611 році у Маняві (Івано-Франківщина) зусиллями *Йова Княгиницького* (1550-1621) був заснований Скит Манявський — “Твердиня духовності в Західній Україні”, як свідчить надпис на поштовому блоці України (2003) з портретами засновника і ченця-художника, творця історико-мистецького іконостасу Скиту (1698-1705) *Йова Кондзелевича* (1667-1740). Портрети *Й. Княгиницького*, крім цього, — на листівці та конверті місцевих випусків до 850-річчя м. Тисмениці, які погашувалися відповідним штемпелем (Тисмениця, 24.08.1994).

У 1615 році завдяки фундації *Галишки (Єлизавети) Гулевичівни* (1575-1643), дружини київського воєводи, поборниці освіченості, було покладено початок Київській братській школі для дітей шляхти і міщан. Пам'ять про неї вшановано однією із поштових марок серії “Славетні жінки України”.

У 1618-1620 роках професором і ректором Київської братської школи був *Мелетій Смотрицький* (1572/79, с. Смотрич Хмельницької області — 1633, с. Дермань Рівненської області), пізніше — архієпископ полоцький; відомий церковний діяч, письменник-полеміст, проповідник, видатний філолог. Відомий як автор численних полемічних творів, але найбільше — як автор першої серед східно- та південно-слов'янських мов граматики — “Граматики словенської”, надрукованої 1619 року у Єв'є поблизу Вільна.

ГраMATика ще до середини XIX ст. витримала численні перевидання в країнах Східної та Південної Європи. Освіту отримав у Острозькій школі, Віленській

езуїтській колегії. Від 1605 до 1608 року перебуваючи в ролі вихователя сина білоруського магната *М. Соломерецького* в Німеччині, слухав лекції в університетах Лейпціга, Нюрнберга, Віттенберга. Його пам'яті присвячені конверти Пошти України 1997 та 2008 років.

Покровителем Київської братської школи виступав гетьман *Петро Конашевич-Сагайдачний* (1570?-1622), який з усім запорозьким військом вступив до Київського братства. Його портрет на одній з поштових марок України 1955 року.

Одним із вихованців Київської братської колегії був св. *Дмитро Туптало-Ростовський* (1651-1709), “український і російський церковний діяч, письменник”, як відзначено на конверті України 2000 року, коли вийшла й поштова марка з його портретом. Був ігуменом Києво-Печерського, Густинського, Чернігівського, Батуринського монастирів, у Вільні, Слуцьку.

У 1701 році *Петро I* призначив *Дмитра Гунтала* митрополитом у Тобольську. За станом здоров'я був переведений до Ростова. Канонізований 1757 року. Мова його богословських праць, проповідей церковно-слов'янська з українізмами.

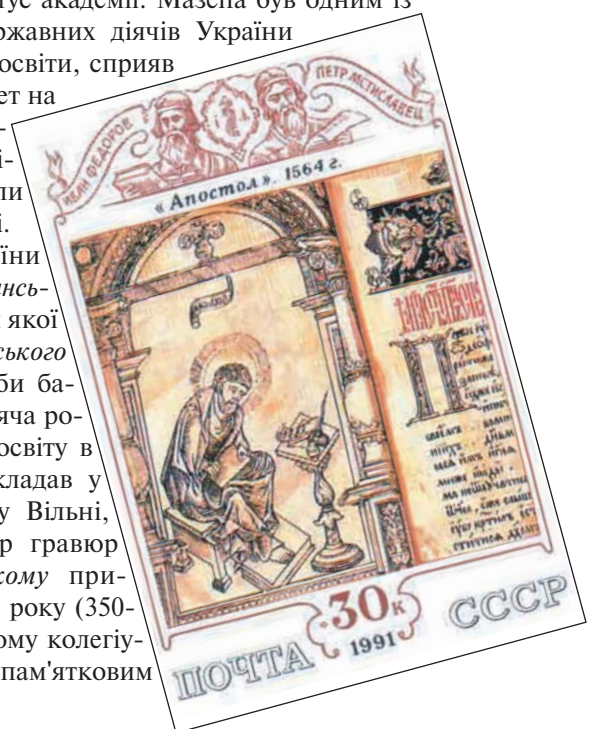
У 1632 році настало об'єднання Київської братської школи і Лаврської школи зі створенням Київського колегіуму, який в честь свого протектора митрополита *Петра Могили* (1596-1647) мав назву Києво-Могилянської колегії. *Петро Могила* був нащадком молдовської княжої династії. Освіту здобув у Львівській братській школі, університетах Західної Європи. Вперше засобами філателії вшанувала пам'ять видатного релігійного діяча і просвітителя Румунія — пошто

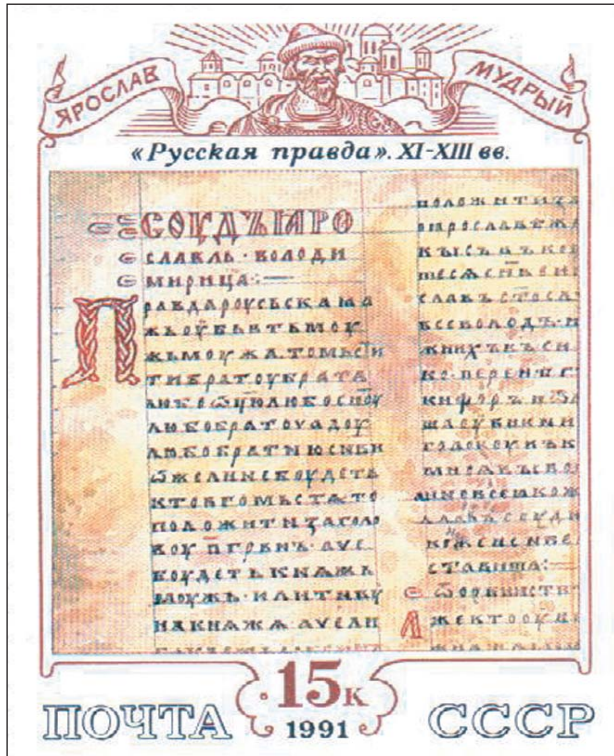
това марка 1947 року, пізніше (1996) — Молдова (поштова марка і поштова листівка). До 400-річчя з дня народження *Петра Могили* в Україні видано конверт, поштову марку, відбулося пам'яткове погашення (Київ, 31.12.1996) штемпелем з його гербом у візерунку. На поштовій марці України 1998 року зображена українська монета з портретом *Петра Могили*.

У 1701 році Києво-Могилянський колегіум за сприяння гетьмана *Івана Мазепи* (1639-1709) отримав статус академії. *Мазепа* був одним із найосвіченіших гетьманів і державних діячів України загалом. Він дбав про розвиток освіти, сприяв будівництву церков. Його портрет на поштовій марці України 1995 року, на численних конвертах, у візерунках штемпелів, які побачили світ завдяки українській діаспорі.

У 1992 році Пошта України присвятила марку *Києво-Могилянській академії*, основу оформлення якої склав мідьорит (1698) *І. Щирського* (1650-1714), гравера на міді доби барокко, церковно-культурного діяча родом із Чернігова, який здобув освіту в Чернігівському колегіумі і викладав у ньому (1707-1709). Працював у Вільні, Києво-Печерській лаврі, автор гравюр численних видань. *І. Щирському* присвячено поштовий конверт 2000 року (350-річчя народження), Чернігівському колегіуму — конверт цього ж року з пам'ятковим

штемпелем (Чернігів, 22.09.2000) до 300-річчя заснування.

Одним із видатних спудеїв Києво-Могилянської академії був білоруський і російський церковний діяч *Симеон Полоцький* (1629-1680), портрет якого на поштовій марці Білорусі 1995 року. За зразком своєї “alma mater” він створив проект Слов'яно-Греко-Латинської Академії в Москві.

Численні вихованці Києво-Могилянської академії, які несли світло науки і прогресу до Росії у XVII-XVIII ст., на жаль не вшановані засобами філателії. Можна згадати ще *М.В. Ломоносова* (1711-1765), який починав навчання у вище згаданій Слов'яно-Греко-Латинській академії, а з 1733 року, до виїзду до Німеччини, деякий час навчався в Києво-Могилянській академії. Йому присвячені філателістичні випуски Росії.

Омельян Дяковський (1727-1795; конверт Пошти України 2002 р.) після закінчення Києво-Могилянської академії був проповідником у Софійському соборі, потім переселився до Молдови. Автор рукописних збірників проповідей і теоретичного трактату “Порядок, как слагать проповіді”.

Не кажучи про літописний твір “Повість врем'яних літ”, українські літописи минулих століть — цінні літературно-історичні пам'ятки. До 325-річчя народження автора “Козацького літопису” *Самійла Величка* (1670-1728) видано місцевий конверт у Полтаві, де 02.09.1995 відбулося пам'яткове погашення. Поштою України (конверт, 1998) вшановано 500-річчя Львівського літопису. Львівський він — умовно, тому що знайдений був у Львові на початку XIX ст. Вперше був надрукований у 1839 році Товариством історії і старожитностей російських при Московському університеті. Він містить опис подій в Україні від 1498 до 1649 року включно.

XVIII сторіччя було переломним в історії України — ліквідація

гетьманщини, запровадження кріпацтва, зруйнування Запорозької Січі. Українська церква підпорядкована Москві, забороняється вживання української

мови. Це не могло не відбитися на станові українського письменства, на розвитку науки в Україні, на українській культурі взагалі.

Кращі уми України використовуються з метою розвитку імперсько-російської науки і культури. Показово, що й останній гетьман України *К. Розумовський* (1728-1803), портрет якого на поштовій марці України 2003 року, у 18-річному віці був призначений президентом Російської академії наук.

Незважаючи на роздробленість українських земель серед сусідніх держав, на утиски національні, соціальні, свідомі українці продовжували бути українцями в літературі, мистецтві, гуманітарних науках, робили вагомий внесок у розвиток усіх наукових галузей, що проявилось у XIX і особливо XX століттях, що відповідно, знайшло ширше відображення й у філателії.

Небайдужість Пошти України до питань української культури засвідчують видання марки, присвяченої слов'янській писемності і культурі з відповідним пам'ятковим штемпелем (21.05.2005), відзначення випуском конверта з оригінальною маркою Дня української писемності та мови з пам'ятковим штемпелем (Полтава, 09.11.2002). Можна сподіватися, що українська філателія віддасть належне видатним діячам минулих століть, що призабуті у плінні часу чи навіть імперськи викреслені з історичної пам'яті.

